

دیلیمیزین

ساده قیرامتری

یازان: حسن راشدی

قیش - ۱۳۸۳

کیتابین آدی: دیلیمیزین ساده قیرامتری

یازان: حسن راشدی

قابیغین طرحی:

صحیفه لرین سایبی: ۶۸

چاپ نوبه سی: ایلک

چاپ ایلی: ۱۳۸۳

چاپ یئری: تهران

سایبی: ۲۰۰۰ جیلد

اؤلچو: رفعی

دیر: ۵۰۰ تومن

شابک:

بیلگی سایار ایشلری: اورخون یابین ائوی - ۳۸۲۱۸۴۰ - ۰۲۶۲

یابینلایان: «اندیشه نو» نشریاتی تهران، اینقیلاب مئیدانی، شمالی کارگر

خیابانی نین اولی، فیروز پاساژی، ایکینجی قات. تلفون: ۶۴۲۷۳۷۱

مکتب - مدرسه لرینده اؤز دیلینده درس
اوخویا بیلمه یین دیلداشلاریما اتحاف ائدیرم!

ایچینده کیلر

7	گیریش .....
11	باشلانیش .....
15	دوینیا دیللیری بؤلوملری .....
15	تکهیجالی دیلر .....
16	تحلیلی دیلر .....
16	قالبی دیلر .....
17	التصاقی و یا پیوندی .....
19	تورک دیلینین تاریخی .....
	تورکر هانسی زاماندان و نییه لاتین الیفباسی ایله یازماغا باشلامیشلار؟
22	.....
24	تورکلرین اؤزلرینه مخصوص الیفبالاری اولموشدورمو؟ .....
26	آذربایجان تورکجه سینین نئچه حرفی وار؟ .....
29	بیرینجی بؤلوم: .....
30	قالین سسلی لر .....

30	..... اينجه سسلى
30	..... دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سسلى حرفلر
30	..... دۇداقلانان سسلى حرفلر بونلاردىر
31	..... آھنگ قانونو و يا سس قۇرولوشو
32	..... آرديجيللىق و يا توالى قانونو
33	..... ھيجا
33	..... سۇزلردە بعضى حرفلرین دۇرومو (موقعیتى)
35	..... سۇزلرین ترکیبى
36	..... كۆك و شکیلچى
38	..... بىر چئشیتلى شکیلچى لىر
38	..... ایكى چئشیتلى شکیلچى لىر
39	..... مصدر شکیلچى لىرى
40	..... شرط شکیلچى لىرى
40	..... جمع شکیلچى لىرى
40	..... سۇرغو شکیلچى لىرى
41	..... اینکار شکیلچى لىرى
42	..... ایکینجى بۆلوم:
42	..... نۇطق حیصنه لىرى (دانیشىق بۆلوملىرى)
43	..... آد (اسم)
47	..... صیفت
48	..... سالى
50	..... عۆضلىك (ضمیر)
51	..... ۲- ایشاره عۆضلىك لىرى:

- 51 ..... فعل
- 52 ..... فعللرده زامان
- 52 ..... ۱- کئچمیش زامان:
- 57 ..... ۲- ایندیکی زامان:
- 58 ..... ۳- گلهجک زامان:
- 61 ..... ظرف (قید)
- 63 ..... ندا
- 65 ..... سن «اؤ» سان, «من» ده بویام!
- 68 ..... سؤزلوک (لغت)

گیریش

ایلیک دفعه، ۱۳۷۶- جی ایل، دیلیمیزی سیستماتیک سوئے-
 ده کرج شہری نین «گوہردشت» (رجایی شہر) آدلانان
 شہرجیگینده و بو شہرجیگین مسجدینہ باغلی بیر مکاندا تدریس
 ائتدیم.

او ایل، یای تعطیللری باشلانماقدا ایدی. فاصله سی ائومیزدن
 چوخ دا اوزاق اولمایان محل مسجدیندن، گون اورتایا یاخین اوجا
 سس ایله بیر اعلان اوخوندو:

«بسم الله الرحمن الرحيم - , قابل توجه اهالی محترم رجایی
 شہر، کوی کارمندان شمالی

در طول تعطیلات سه ماهه تابستان، مسجد امام جعفر
 صادق (ع) در نظر دارد دوره کلاسهای زبان انگلیسی، آلمانی، عربی
 و آذری برگزار نماید، از خانواده های محترم دعوت می شود جهت
 ثبت نام. . . .»

جومله نین ایچینده گلن «آذری» سؤزونو ائشیتدیکده
قولاغیما اینامادیم!

بیر داها اعلان تیکرار اولدوقدا، شو بهمه آزالدی، لاکین یئنه
اینانا بیلیمردیم کی، کرج ده آذربایجان تورکجه سینده کلاس
قوبولسون!

خبرین دوزگون اولدوغونو، مسجد کیتابخاناسیندان کیتاب
آلیب ائوه گتیرن قیزیم منه بیلدیردی. او، حتی کلاساردا
ایشتراک ائدن اؤیرنجیلرین شهریه سی نین مبلغینی ده
اؤیرنمیشدی:

انگلیس و آلمان دیلی ۱۰۰۰ تومن

عرب و آذری دیلی ۹۰۰ تومن

قیزیم، تورکجه کلاسین نه واخت، باشلاناجاغینی مسجد
مسئوللاریندان سوروشدوقدا دئمیشدیلر:

«فعلاً استادی برای زبان آذری نداریم اگر استاد پیدا نشود
احتمالاً دوره آذری را لغو می کنیم». بو سؤزلری ائشیدن قیزیم
ائوه گلیب جریانی منه سؤیله دیکده تئز اوزومو مسجدیه یئتیردیم
و تورکجه کلاسیندا درس وئرمه یه حاضرلیغیمی بیلدیردیم.

سؤزو چوخ اوزاتمادان، دئییم کی، اینگیلیس دیلی ایله تورک
دیلی کلاساری تشکیل تاپدی؛ لاکین آلمان دیلی ایله عرب دیلینه
آد یازدیران آزا اولدوقدان بو کلاسار قورولمادی!

او ایل، من دیلیمیزی اوچ آی یای تعطیللرینده تدریس ائتدیم
و بیر دفعه ده حؤرمتلی عالیم «دوقتور صدیق»- ی قوناق اؤستاد
عونوانیندا کلاسا دعوت ائتدیم کی، دوقتور صدیق حضرتلری ده

آلچاق كۆنلۈكلە بو كلاسدا ايشتراك ائديب اۋيرنجيلرى اۋز بيلگيلرلە فايدالانديرديلار. بو كلاس نئجە، كيمين توسطى و ياردىمى ايلە تشكيل تاپميشدى بيلمەدىم؛ يالنيز دئديلر: «مسجيدىن امنا هيئتى طرفيندن بو كلاسىن تشكيل تاپماسى پيشنهاد اولموشدو».

كلاسار سوئا چاتديقدان سوئرا مسجيد طرفيندن بير تجليل مراسيمى اوزره، تَشْكُور عُونوانيندا، بير جيلد «مولوى» نين «شمس» ديوانى منە هديه اولوندو.

او ايلدن سوئرا، دانىشگاه اۋيرنجيلرينە ييغجام و نسبتاً راحت بير قيرامتر درسليگى حاضيرلاماغى لازيم گوردوم كى، الينيزده اولان كيتابچا بو فيكىر اساسيندا حاضيرانميش و بير نئجه ايل تهران و كرج دانىشگاهلاريندا فوق برنامە كلاساريندا، تورك اۋيرنجيلرينە تدريس ائدىلميشدير.

حسن راشدى

باشلانیش

دیل اینسانین معنوی ثروتی دیر؛ کئچمیش زامانلاردا دیلدن یالنیز ارتباط واسیطه‌سی کیمی ایستفاده ائدیردیلر دیسه، بو گون دیل، فرهنگ و مدنیت بیر میلتین هویت و وارلیق سندی کیمی اؤزونو گؤستریر.

هر بیر میلت اؤز هویت و وارلیغینی قوروماق ایسته‌ییرسه، او میلت اؤز دؤغما دیلینی کلاسیک شکیده ابتدایی، اورتا و عالی تحصیل اؤقلاریندا اؤخومالی و تحقیق ائتمه‌لیدیر، یوخسا اؤ دیل اؤزگه و یابانجی بیر دیلین تأثیری آلتیندا قالاراق زامان سورّه-سینده کاسیبلایب آرادان گنده جکدیر!

هر بیر آذربایجانلی و تورک دیللی اینسانا دینی، اینسانی و ویجدانی بۇرچدور اؤز آنا دیلینی رسمی، و سیستماتیک شکیده

مكتەب، مەدرىسە و دانىشگاھدا اۇخوماق اوچون بو قانۇنلو دىلېن يازىب- اۇخوماسىنى، قېرامىر، فولكلور، ادبىيات تارىخى و اينجە- لىكلرىنى اۇيرەنىب دوزگون مەلۇمات صاحىبى اولدوقدان سوئرا اۇنو باشقا دىلداشلارىنا دا اۇيردەرەك دېلېمىزىن رەسمى شكىلدە مكتەبلردە اۇخوماغى اوچون حاضىرلىق گۇرسون.

بئله بىر وظيفە دوزگون يئرئىنە يئىتيرىلرسە، ايران چرچىوسىندە نەسبى اكثرىتە مالىك اولاراق، مكتەب- مەدرىسەلردە اۇز دىلېندە تحصيل آلابىلمەين اۇتوز مىليون تورەك دىللى اينسانلار، اۇز مەنوى حاقلارىنا چاتماغا ياخىنلاشاجاقلار؛ يوخسا دېلېمىز و وارلىغىمىزىن دوشمەنلىرى سايىلان و بىزە آن اىلكىن فرەنگى- مەدىنى حق قايل اولمايان سلطنت طلبەر، پان آريائىستلر و شوونىستلر اۇز ھەفلرىنە چاتمىش اولاجاقلار!

اۇنا گۇرە بوئىنوموزدا اولان آن آغىر وظيفەنەن كىچىك بىر حىصەسىنى اۇدەمەك اوچون اينام و ايمانلا و ھىچ بىر سارسىلماغا يوئل وئرمەدن دېلېمىزىن دونيا دىللىرى اىلە موقايسىسە اولدوقدا ھانسى بىر دۇرومدا داياندىغىنى، دونيا دىللىرى بۇلوموندە ھانسى قۇروپا مەنسوب اولدوغونو، ھانسى قايدا- قانۇنا باغلى قالدىغىنى، ھانسى تارىخە مالىك اولدوغونو و ھانسى فوكلور و اينجەلىكلەر صاحىب اولدوغونو اۇيرنەلى بىك.

تورەك دىلى دونيانىن اوچونجو قانۇنلو و جانلى دىلى اولاراق، جەمىت باخىمىندان دونيانىن بئشىنجى دىلى دىر. چىن اولكەسى- نىن غرىبىندەن توتاراق آوروپايا قەدر اۇزانان گەنىش بىر اراضى دە ياشايان اينسانلار تورەك دىلېندە دانىشىرلار.

تورک دىلى مۆختىلف اۆلكه لىر چرچىوه سىندە ياشايان اينسانلار آراسىندا دانىشلىرى، يازىلىرى، اۆخونور و مۆستقىل جمهورى لىرە زامانىن مۆدەرن و اينكىشاپ ائتمىش علم لىرى بو دىل ايله دانىشكاردا اۆيرنجىلەرە اۆيرە دىلىرى. لاکىن تورک دىللى لىر گئنىش بىر اراضى دە ياشادىقلارى اۆچون و بو اراضى لىرىن گئنىشلىگى اوروپا قارەسىندە دە بۆيۆك اۆلدوغو اوزوندىن، اوزون زامان سورەسىندە تورک دىلى آراسىندا موعىن لهجه فرقلرى يارانمىشدىر.

بو لهجه لىر تىكامول مرحلە لىرىنى كئچەرك اۆزلىرى مۆستقىل و ادبى بىر دىلە چئورىلمىشلىرى. بو گون آنا تورک دىلىندە مۆختىلف تورک دىللىرى يارانمىشدىر كى، هامىسى نىن اوزونە مخصوص گۆزلىكلىرى و اينجەلىكلىرى واردىر.

تورکولوقلار تورک دىللىرىنى مۆختىلف قوللار بۆلموشلىرى، اۆنلارىن آن سادە بۆلوملىرى «شوقى، شامالى و غربى» تورک دىللىرى بۆلوملىرى دىر.

غرب تورکلىرىنە اؤغوز تورکلىرى دە دئمىشلىرى. محمود كاشغرى - دە «دىوان لغات التىرك» كىتابىندا غرب تورکلىرىنى اؤغوز تورکلىرى آدلاندىرمىشدىر.

تورکمن، خوراسان، آذربايجان و توركىه توركجهسى، غرب توركجهسى و اؤغوز توركجهسى بۆلومونده يئرلىشىر.

آذربايجان توركجهسى ايله توركىه توركجهسى آراسىندا چوخ آز فرقلر واردىر. خصوصى ايله آلتى - يئددى يوز ايل قاباق يازىلان كىتابلاردا توركىه توركجهسى ايله آذربايجان توركجهسى نىن

فرقلرینی تشخیص ائتمک چوْخ چتین دیر. بو گون آذربایجان تورکجهسی ایله تورکیه تورکجهسی نین اؤزلرینه مخصوص کئچمیش و موعاصیر ادبیاتلاری واردیر.

نهایت بیر عده نین ذهنینده یارانان؛ «گؤره سن تورکیه تورکجهسی اصیل تورکجه دیر یوخسا آذربایجان تورکجهسی؟» سورغوسونا جاواب اولاراق:

- «هر ایکسی بیر دیلین کؤوندن یارانان دیلدیر و هر ایکسی اصیل تورکجه دیر.» - دئمه لیک.

آمریکادا دانیشلیب- یازیلان انگلیسجه ایله بریتانیادا دانیشلیب- یازیلان دیلین موعین فرقلرینی نظره آلاق هانسینی اصیل و هانسینی غیر- اصیل آدلاندیرماق اولار؟! !

دونيَا ديللرى بۆلوملىرى

دونيَا ديللرى، ديلچى عاليملرى باخيميندان دۇرد قۇروپا

بۆلۈنۈر:

۱- تىك ھىجالى

۲- تىھلىلى

۳- قالىبى

۴- التىصاقى يا پيوندى

تىك ھىجالى ديللر

اۇ ديللره دئىلىر كى، اۇ دىلدە كۆك سۆزلر اۆزلىرىنه شكىلچى

گۆتورمه يىرلر و هر بىر فعل و سۆز، موختلىف تىك ھىجالى كۆك

سۆزلردن تشكىل اۆلۈنۈر.

مثلاً دىلیمىزدە صرف اۆلۈنۈن: «گلىرم، گلىرسن، گلىر» فعلى

بو ديللردە «من گل، سن گل، اۆ گل» كىمى صرف اۆلۈنۈر و

شكىلچى گۇتورمە يىر. تەكھىجالى دىللىر ايچىندىن: چىن, تېت و
آسيانين جنوب شرق دىللىرىنى مېثال گىتىرمك اولار.

تحليلى دىللىر

بو دىللىرە (ھىند-آوروپايى) دىللىر دە دئىللىر. تحليلى دىللىرىن
كۆكۆ اۇن شكىلچى (پىشوند) و سۇن شكىلچى (پىسوند) گۇتورەرك
اۇنون فعل كۆكلو سۇزلىرى صرف اولوناندا بعضى زامانلاردا دىيشىلىر
و بو دىيشمە ھىچ بىر قايدا و قانونا باغلى دىيل: مثلاً تحليلى
قۇروپوندا اولان فارس دىلىندە «پخت» كۆكوندىن «پختم» و «مى-
پزم» سۇزلىرى دوزەلىركى, ايكىنجى سۇزدە كۆك دىيشىلىر و «پز»
اولور؛ و يا اينگىلىس دىلىندە «go» كۆكلو فعلدىن, كىچمىش
زاماندا «went» فعلى يارانير و اصلى كۆك تام شكىلدە دىيشير.
اولو دىللىردىن آسكى فارس (فارس) پهلوى, و يىنى و جانلى
دىللىردىن ھىندى, پشتو, فارسى, كوردى, ائرمىنى, روسى و
عموميتلە آروپا دىللىرى تحليلى دىللىر قۇروپونداير.

قالبى دىللىر

بو دىللىرە (سامى) دىللىر دە دئىللىر؛ قالبى دىللىردە سۇزون
كۆكۆ موختىلف قالبلردە صرف اولونور و صرف اولونان زامان كۆك
سۇزلىرىن عنصرلىرى بىر-بىرىدىن آيرىلاركن آرادان گىتمە يىرلر,
مثلاً «عمل» كۆكوندىن دوزەلن «عامل», «معمول», «مستعمل»
سۇزلىرىندە «ع», «م» و «ل» عنصرلىرى ھر يىردە اۇز وارلىقلارنى
ساخلامىشلار.

اسكى و اۋلو ديللردن: آرامى، بابلى، اكىدى، و يئنى و جانلى
ديللردن عربى، عبرى، آشورى ديللىرى قالى ديللر سىراسيندادير.

التصاقى و يا پيوندى

بو ديللره «اۋرال - آلتايىك» ديللىرى ده دئىيلىر. بو ديللرين
كۆكلىرى اۋن شكىلچى گۆتورمه يير و يالنيز سۇن شكىلچى
گۆتورور.

مثلاً تورك دىلى نين «گۆرمىك» مصدرينده «گۆر» سۆزو
كۆكدور، بو كۆكه شكىلچيلر آرتيرماقلا هم يئنى سۆزلر دوزلتمك
اۋلار و هم موختلييف زامانلاردا صرف اولونا بيلر، مثلاً: «گۆر»
كۆكونه «ونتو» شكىلچى سى آرتيرماقلا «گۆروننو» سۆزو دوزليير،
عين حالدا بو فعل موختلييف زامانلاردا صرف اولوناركن اونون كۆكو
هميشه ثابت قالير و هئچ واخت ديشيلمه يير؛ مثلاً: بو فعلين
صرفى، ديليميزين چئشيتلى زامانلاريندا بئله اولور:

شهودى كئچميش (ماضى مطلق)

گۆردوم	گۆردوك
گۆردون	گۆردونوز
گۆردو	گۆردولر

ايندىكى زامان (حال)

گۆرورم	گۆروروك

گۆرورسن گۆرورسونوز
گۆرور گۆرورلر

قطعی گله جک زامان (آينده موطلق)

گۆره جه يم گۆره جه ييك
گۆره جكسن گۆره جك سينيز
گۆره جك گۆره جكلر

«گۆر» كۆكو بو اوچ زاماندا صرف اولوناركن ديشمه دى و باشقا زامانلاردا دا هئچ واخت ديشمز. اسكى ديللردن سومئر، ايلام، اوزارتو و ماننا ديللرى؛ و يئنى و جانلى ديللردن تورك، فنلاند، كرە، مچار، و منچور ديللرى التصاقى ديللر قوروپونداير.

تورک دیلی نین تاریخی

تورک دیلی التصاقی دیلر قوروپونا منسوب اولدوقدان، سومئر- ایلام دیلی ایله بیر کؤکدن اولدوغونا گؤره بو دیلین تاریخی ۷۰۰۰ ایله چاتیر. سومئرلر دونیا بشریتینه ایلك تمدونی هدیه ائتمیشلر. اونلار ایلك دفعه یازی خطینی اختراع ائتمیشلر. سومئرلر ایلك دفعه بیر ایلی دؤرد فصله، هر فصلی اوچ آيا، هر آیی ۳۰ گۆنه، هر گۆنو ۲۴ ساعاتا و هر ساعاتی ۶۰ دقیقه یه بؤلوموشلر.

بئش مین ایل میلاددان قاباق ایستفاده اولونان سومئر دیلی ایله بو گۆنگو ایستفاده ائدیگیمیز تورک دیلی آراسیندا مورفولوژی (قورولوش) اورتاقلیغیندان علاوه چؤخلو سؤزلر و کلمه لر هر ایکی دیلده بیر جور و بیر معنادا ایشله نیر.

مثلاً سومئر دیلینده ایشله نن آتا، سو، آت، اودون سؤزلری ایندی ده دیلیمیزده عین شکیلده و عین معنادا ایشله نیر و میلچه یه سومئر دیلینده دئیلن «زیبین» سؤزو آذربایجانین بیر چؤخ یئرلرینده «چیبین» دئییلیر، لاکین بیری یئددی مین ایل قاباق و بیری بو گۆن!

سومىر، ايلام و ماننا دۇورلرېنە عايد اولان التصاقى دىللىرى «پروتو تورك»^۱ دىللىرى آدلاندىرارساق، ۱۹۷۰ - جى ايلده قازاقىستاندا «ئىسىك» منطقەسىندە بىر شاھزادە قىبرىندىن تاپىلان گوموش تاباقدا بىر سىطىرلىك تورك يازىسى، «اسكى تورك» دىلى نىن تارىخىنى ۲۵۰۰ ايلە آپارىب چىخاردىر. لاکىن مىلادى بىشىنجى قرنىن سۇنو و آلتىنجى قرنىن اوللرېندە تورك دىلېندە يازىلان «يئنى سئى» و ۷۳۵-۷۳۱ - جى مىلادى ايللىرى آراسىندا يازىلان «اۇرخون» كىتېهلىرى، توركلرېن اۇزلىنە عايد و ھىچ بىر خطدن اىقتباس ائتمەمىش خطى - ايلە يازىلان موگمىل دىل تارىخلىرىنى، ۱۵۰۰ ايل اۇنجه يە مالېك ائدىر.

«اۇرخون» كىتېهلىرى اۇرخون چاىى اطرافىندا تاپىلدىغىنا گۇرە بو آدلا تانىنمىشىدىر. اۇرخون كىتېهلىرى گۇك تورك اىمپراتورلارې نىن قىبر داشى دىر و بو كىتېهلىردە گۇك تورك اىمپراتورلۇغونون حاكىمىتى و سىياسىتى بارەدە موختلىف معلومات وئرىلمىشىدىر.

دۇنيا دىلچى عالېملرې نىن باخمىندان اۇرخون كىتېهلىرى نىن الېفباسى توركلرېن اىختراع ائىدىيى اۇز الېفبالارې دىر و باشقا بىر دىلدىن اىقتباس اولمامىشىدىر.

توركلر سۇنرالار تورك قۇلوندان اولان اۇيغور الېفباسى ايلە دە يازمىشلار، لاکىن موسلمان اۇلدوقدان سۇنرا اۇز دىللىرىنى يازماغا، فارسلا كىمى عرب الېفباسىندان اىستفادە ائتمىشلر.

¹ ( ) .

تۈرك دىلىندە عرب اليفباسى ايله يازىلمىش ايلك و آن اۋنملى
 اثرلردن «ديوان لغاتالترك» اثرى دىر؛ بو اثر ۴۶۵- جى ھ. ق
 ايلينده و ۹۵۰ ايل قاباق تۈرك عاليمى محمود كاشغرى طرفيندن
 يازىلمىش و عربلرە تۈرك دىلىنى اۋيرتمك اوچون
 حاضىرلانمىشدير.

«ديوان لغاتالترك» كىتابى بۇيوك بىر دايرى {المعارف دىر،
 چونكى بو كىتابدا تۈرك طايغالارى، تۈرك دىلى نىن لوغت، دستور
 و قىرامترىندن علاوه بو دىلىن موختلىف لهجهلرى، آتا- بابا مثل-
 لرى و چىشىتلى فولكلور نمونه لرى باره ده گنىش معلومات و
 اۋرنكلر وئرىلمىشدير.

ھىجرى بئشىنجى قىرندىن بو گونه قىدر عرب اليفباسىندان
 اىستيفاده ائدەرك تۈرك دىلىندە چۇخلو و گۇركملى اثرلر
 يارانمىشديركى، آذربايجان تۈركجه سىندە يازىلان اثرلردىن، دۇنيا
 شۇھرتلى «دده قۇرقود» كىتابىندان علاوه «نسىمى»، «ختايى»،
 «فيضولى» ديوانى و باشقا اثرلرە ايشاره ائتمك اۇلار.

***

توركلر ھانسى زامانداڭ و نىيە لاتىن اليفباسى ايله يازماغا باشلامىشلار؟

دوققوز سسلىسى اولان دېلېمىزىن يازىلماسىنا عرب كۆكلو اليفبا يىترسىزدىر، چونكى عرب حرفلىرىندە دېلېمىزىن دوققوز سسلىسىنە يالنىز اوچ حرف و اوچ ايشاره وار ("ا، و، ي، _ _ _") " O-E-Θ-Ī-U-A " و قالان اوچ سسلى يە (I, Ü, Ö) ھىچ بىر حرف و ايشاره يوخدور.

باشقا طرفدن ايسە عرب دىلىنە مخصوص اولان سىگىز حرفىن (ص - ض - ط - ظ - ع - ذ - ح - ث) تورك دىلىندە تلفوظو عربلر كىمى دىيلىدىر؛ لاکىن تورك دىلى عرب كۆكلو اليفبايله يازىلندا، عربدن آلنىمىش سۆزلر عرب دىلىندە يازىلدىغى كىمى يازىلمالىدىركى، بو مسئله بۆيوك چتىن لىكلرە سىب اولور.

مثلاً عرب ديليندن آينميش «ثابت» سؤزو ديليميزده
«سايت» كيمي سسله نير، آما اونو «ثابت» كيمي يازماغا مجبور
اولان مكتب اوشاقلاري بؤيوك مانيعه لره راست گليرلر !

ائله بو مسئله لري آرادان قالديريپ قانونلو تورك ديليني راحت
و آسان يازماق اوچون ايلك دفعه ۱۹۲۸- جى ايل توركيه ده،
سوئرا، ۱۹۲۹- جو ايل شمالي آذربايجاندا ديليميزين يازيلماسى
عرب اليفباسيندان لاتين اليفباسينا كئچميشدير.

كئچميش شوروى رهبرى استالين، تورك ميلتلري آراسيندا
فاصيله ياراتماق اوچون ۱۹۳۹- جو ايلدن، شوروى بيرليگينده
بوتون تورك ديللى جمهوريتلري او جومله دن آذربايجانى، كريل
(سيريلىك) اليفباسى ايله يازماغا مجبور ائتميشدير، لakin
۱۹۹۱- جى ايل شوروى حكومتى داغيليب تورك جمهوريتلري
مؤستقىل اولدوقدان سوئرا، يئنه بو جمهوريتلر لاتين اليفباسينا
كئچميشلر.

ايندى تورك ميلتلري آراسيندا يالنيز جنوبى آذربايجان
(ايران)، اوغور (چين) و كر كوك (عراق) توركلري عرب كوكلو
تورك اليفباسى، و قالان يئددى مؤستقىل- تورك جمهوريتلري
(توركيه، قبرس، آذربايجان، قازاقىستان، اوزبكيستان،
توركمنىستان و قيرقيزىستان) ديللرينى لاتين اليفباسى ايله
يازىرلار.

***

توركلرين اۆزلىرىنە مخصوص اليفبالارى اۆلموشدورمو؟

عوموميتلە دونيا ديللىرى نين چوخونون اۆزلىرىنە مخصوص اليفبالارى اۆلماميشدېر، بلکہ بو ديللىر باشقا ديللىردە اۆلان اليفبالاردان ايستيفادە ائتميش و اۆز ديللىرى ايله اويغونلاشدېرميش و يازميشلار.

مثلاً ميلاددان قاباق ايراندا قورولان هخامنش دؤولتلىرى كئچميش «فارس» ديلينى يازماق اوچون التصاقى ديللى و تورك ديلى ايله بير كۆكدن اۆلان و هخامنش لردن چوخ قاباقلار ايراندا حاكيم اۆلان «ايلام» ديلى نين حرفلىرىندىن، ساسانى دؤورندە ايسە ساسانى لىر «پهلوى» ديلينى يازماق اوچون «آرامى» اليفباسيندان ايستيفادە ائتميشلر.

ايسلامدان سوئرا ايسە فارسىلار، حرفلىرىنى عرب اليفباسيندان آلاق، فارس ديلينى يازميشلار. بو اليفبادان ايستيفادە ائتمك ايندى دە داوام ائدىر.

بو گوڭ دۇنيانين آن مشهور و ايشلك دىلى اولان اينگىليس دىلى نين اؤزونه مخصوص اليفباسى اولماميش و بو دىل اؤز اليفباسىنى «لاتين» دىلندن آلمىشدير.

عوموميتله غرب دۇنياسىندا ايشله نين دىللىرىن تقريباً هامىسى - نين يازيلماسى اوچون «لاتين» اليفباسىندان ايستيفاده اولونموشدور.

فارسلا، توركلر و باشقا موسلمان ميئت لر موسلمان اولدوقدان سوئرا، اؤز دىللىرىنى عرب اليفباسى ايله يازمىشلار، لاکين توركلرين، موسلمان اولمامىش دان قاباق اؤزلىرىنه مخصوص اليفبالارى اولموش و دىللىرىنى اؤزلىرىنه مخصوص اولان اليفباله يازمىشلار.

دۇنيا دىلچى عالمىلىرى باخيمىندان، اورخون كتيبى لرى نين اليفباسى توركلرين ايختيراع ائتديكلىرى اؤز اليفبالارى دير و باشقا بير دىل دن ايقتباس اولمامىشدير.

مثلاً بو دىلده «↓» شكلىنده يازيلان حرف، «اؤ» سسى وئير و بو شكىل، توركلر طرفىندن «اوق» يا «اوخ» آدلانان و ساواش مئيدانلارىندا ايشله نين سيلاح شكىلى نين اوخشارليغىندان گوئتورولموشدور.

توركلر سوئرالار تورك قولوندان اولان اؤيغور اليفباسى ايله ده دىللىرىنى يازمىشلار، لاکين موسلمان اولدوقدان سوئرا دىللىرىنى يازماغا فارسلا كىمى عرب اليفباسىندان ايستيفاده ائتمىش لر.

بو گوڭ تورك دىلى دۇنيانين آن آدلىم و قانونلو دىللىرىندن بيرى دير.

۱۹۹۹ - جو ایل تورک دیلی، بیرلشمیش میلتلر تشکیلاتی نین (یونئسکو) فرهنگی بؤلومو طرفیندن دؤنیانین اوچونچو قانونلو و جانلی دیلی اعلان ائدیلمیشدیر، لاکین عالیملریمیز، دیلیمیزین دؤنیانین بیرینجی و یا اکینجی جانلی و قانونلو دیلی اولدوغونو آچیقلامیشلار.

***

آذربایجان تورکجه سی نین نئچه حرفی وار؟

جنوبی آذربایجاندا و ایرانین موختلیف بؤلگه لرینده یاشایان تورکلر دیلیمیزی عرب کؤکلو ایفبایله یازیرلار، بو ایفبا دیلیمیزین یازیلما سینا ناقیص بیر ایفبادیر؛ لاکین بو ایفبا کئچمیشده و ایندی ده ایران اولکه - سی نین رسمی ایفباسی اولدوغونا گؤره و فارس دیلی ده بو ایفبایله یازیلدیغینا گؤره بیز ده بو ایفبادان دیلیمیزین یازماسینا ایستیفاده ائدیریک.

عالیملریمیز عرب ایفباسینی دیلیمیزین یازماسینا او یغون ائتمک اوچون ایسلامی اینقیلابدان سوئرا دیلیمیزین دوققوز سسلیسینی گؤسترک اوچون مو عین علامتلردن ایستفاده ائتمیشلر؛ بو علامتلر

دیلیمیزین سسلی حرفلری نین یازیب-اؤخوماسینی نسبتاً آسانلاشدیرمیشدیر.

آذربایجان تورکجه سی لاتین ایفباسی ایله یازیلاندا ۳۲ حرف و عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلاندا ۴۰ حرف دن ایستیفاده ائدیر. دیلیمیز عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلاندا، عرب دیلینه مخصوص اولان ۸ حرف (ص-ض-ط-ظ-ع-ح-ذ-ث) دیلیمیزین باشقا حرفلرینه آرتیریلیر. دیلیمیزین لاتین و عرب کؤکلو ایفبالاری و دووقوز سسلی لری بونلاردان عیبارتدیر:

میثال سؤن اورتا ایلیک Misal Böyük: kiçik

1- A a -1	Aç	آ	ا	ا	آچ
2- Ə ə -2	Əl	أ	َ	ه-ه	آل
3- B b	Baş	ب	ب	ب	باش
4- C c	Bacı	ج	ج	ج	باجی
5- Ç ç	Çal	چ	چ	چ	چال
6- D d	Daş	د	د	د	داش
7- E e -3	Ev	ئ	ئ	ئ	ائو
8- F f	fal	ف	ف	ف	فال
9- G g	Gəl	گ	گ	گ	گل
10- Ğ ğ	Bağ	غ	غ	غ	باغ
11- H h	Harda	ه	ه	ه	هاردا
12- İ i - 4	İş	ای	ی	ی	ایش
13- I ı - 5	Qız	ای	ی	ی	قیز

14- J j	Japon	ژ	ژ	ژ	ژاپون
15- K k	Kərim	ک	ک	ک	کریم
16- L l	Lal	ل	ل	ل	لال
17- M m	Mən	م	م	م	من
18- N n	Nar	ن	ن	ن	نار
19- O o – 6	Ox	اؤ	ؤ	ؤ	اؤخ
20- Ö ö – 7	Ördək	اؤ	ؤ	ؤ	اؤردک
21- P p	Parça	پ	پ	پ	پارچا
22- Q q	Qal	ق	ق	ق	قال
23- R r	Bir	ر	ر	ر	بیر
24- S s	Sən	س	س	س	سن
25- Ş ş	Şən	ش	ش	ش	شن
26- T t	Tar	ت	ت	ت	تار
27- U u -8	Uca	اؤ	ؤ	ؤ	اؤجا
28- Ü ü -9	Ürək	اؤ	ؤ	ؤ	اؤرک
29- V v	Vətən	و	و	و	وطن
30- X x	Xal	خ	خ	خ	خال
31- Y y	Yer	ی	ی	ی	یئر
32- Z z	Az	ز	ز	ز	آز

۸ عدد عرب دیلینه مخصوص اۆلان حرفلر بونلاردان عیبارتدیر:

ایلک	اؤرتا	سۆن	میثال
ص	ص	ص	صالح

ض	ض	ض	ض
ظ	ظ	ظ	ظ
ط	ط	ط	ط
ع	ع	ع	ع
ح	ح	ح	ح
ذ	ذ	ذ	ذ
ث	ث	ث	ث

آچیقلامالی بیق کی، لاتین ایفباسی نین ساغ طرفینده ۱- ۹ قَدَر گؤستریلن حرفلر، سسلی حرفلر دیرلر.

بیرینجی بؤلوم:

دیلمیزین سسلی و سس سیز حرفلری

آذربایجان تورکجه سینده ۹ سسلی و ۲۳ سس سیز حرف وار، بو حرفلر لاتین ایفباسی ایله یازیلانلار دیر؛ عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلانلار ۸ باشقا عرب دیلمینه مخصوص اولان حرفلر ده بو حرفلر آر تیریلیر. دیلمیزده دوققوز سسلی حرفلرین، دیل قورولوشو و قیرامئینده اؤنملی روللاری واردیر. اونا گؤره بو دوققوز سسلی حرفلری یاخشی تانیمالی و اؤیرنمه لی بیق.

دوققوز سسلی حرفلرین دؤردو قالین (ضخیم) و بئشی اینجه (نازک) دیر:

قالين سىلى لىر

A	O	U	O
آ-ا	اۈ-ۈ	اۈ-ۇ	اي-ي-ئى
آتا	اۈرتا	اۈشاق	قىز

اينجه سىلى

Ə	Ö	Ü	İ	E
آ-ه-ه	اۈ-ۈ	اۈ-ۈ	اي-ي-ئى	ائ-ئ-ئى
آل	اۈلكه	اۈچ = ۳	ايش	اىل

دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سىلى حرفلىر

سىلى حرفلىر، قالين و اينجه قۇرۇپونا بۇلوندوكن علاوه دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سىلى لىر ده بۇلونورلىر. دۇداقلانان سىلى حرفلىر اۈ حرفلىرلىركى، اۈ سىلىر آغىزدان چىخاندا دۇداقلار آراسىندان چىخىر و دۇداقلار موعىتن قدر يىغىشىر يوۈارلاق اۈلورلار.

دۇداقلانان سىلى حرفلىر بونلاردىر:

O	Ö	U	Ü
اۈ-ۈ	اۈ-ۈ	اۈ-ۇ	اۈ-ۈ
اۈجاق	اۈردك	اۈزون	اۈزوم = انگور

دۇداقلانمايان سسلى حرفلر، آغيزدان چيخاندا آزاد چيخير و دۇداقلارين، اونلارين تلفوظونده چوخ نقش لرى يوخدور.

دۇداقلانمايان سسلى حرفلر بۇنلاردير:

A	Ə	E	İ	I
آ-ا	آ-ه-ه	ا-ئ-ئ-ئ	ا-ي-ي-ي	ا-ي-ي-ي
آلما	دوه	بئشينجى	ديليميز	ديرناق

آهنگ قانونو و يا سس قۇرولوشو

اصيل تورك سۇزلىرىنده سسلى حرفلر موعين قانونا تابع ديرلر، يعنى بير سۇزده گلن سسلى لر يا قالين سسلى ديرلر و يا اينجه سسلى. خالص تورك سۇزونده قالين سسلى ايله اينجه سسلى هئچواخت بير يئرده گلمز. «سۇزلرده قالين و يا اينجه سسلى لر ين بير جينس دن اولماسينا آهنگ قانونو دئييلير».

باشقا سۇزله دئسك، ديليميزدن چيخان تورك سۇزلىرىنده هئچواخت بير سۇزده قالين سسلى ايله اينجه سسلى بير يئرده گلمز، نه قدر سۇز اوزون اولسادا!

بير سۇزون ايلك هيجاسيندا گلن سس قالين اولورسا، قالان هيجالاردا گلن سسلى لر ده قالين اولاجاقلار، يوخسا ايلك هيجادا گلن سسلى اينجه اولورسا او سۇزده ايشلهنن بوتون سسلى لر اينجه اولاجاقلار! مثلاً: ايگيت، آلجك، ائشيك، پيشيك، دوزگون.

بو سۆزلردە ايشلەنيلن بوٽون سسلى لىر اينجه دىر، لاکين قارا داغ، ساوالان، ساغلام، اودون و سويوق سۆزلرينده ايشلەنيلن بوٽون سسلى لىر، قالين سسلى دىرلىر.

آردىجىللىق و يا توالى قانونو

سس قورولوشو و يا آهنگ قانونوندا دئدىك كى، اصیل تورک سۆزلرينده ايشلەنن سسلى لىر موعىن بىر قانونا تابع دىرلىر. بىر نئچه كلمه نى اىستىثنا ائدەرک بىر سۆزده اولان سسلى لىر يا اينجه دىرلىر و يا قالين. بىر سۆزده قالين سسلى ايله اينجه سسلى بىر يئردە گلمز. سس قورولوشونون داوامى «آردىجىللىق» و يا «توالى» قانونوندا تكميل اولور. يعنى بىر سۆزده ايشلەنن سسلى حرفلىر قالين اولورسا، بو سۆزه ياپيشان بوٽون شكىلچىلر ده قالين سسلى اولاجاقلار:

اودون = اودونلوق = اودونلوقلار = اودونلوقلاردان

باليق = باليقچى = باليقچىلىق = باليقچىلار.

بو سۆزلردە لوق، لار، دان، چى، لىق، آرتىرمالارى، قالين سسلى

شكىلچى لىر دىر.

عين حالدا بىر سۆزده ايشلەنن سسلى لىر اينجه اولورسا، بو سۆزه

ياپيشان بوٽون شكىلچىلر ده اينجه سسلى اولاجاقلار:

سوروجو = سوروجولر = سوروجولردن = سوروجونون.

ايگيت = ايگيتلر = ايگيتلردن = ايگيتلردندىر.

بو سۆزلردە ايسه جو، لىر، دن نون آرتىرمالارى، اينجه سسلى

شكىلچى لىر دىر.

هله سسلى لرین، بىر سۆزدە، بىر- بىرى نىن آردىنجا نئجه گلمەسى نىن دە
ترتیبى وار!

هيجا

سۆزلر دانىشىلاندا پارچا- پارچا دئىيلىر. بو پارچانىن هر بىرىسى بىر
هيجادير، و هر هيجادا بىر سسلى وار؛ مثلاً «قال» سۆزو بىر هيجالى
سۆزدور و بو سۆزدە بىر سسلى وار، بو سسلى «آ- A» سسلىسى دىر. بو
سۆزه بىر هيجالى و بىر سسلى سۆز دئىيلىر.

لاکين «پالتار» سۆزو ايکى هيجالى سۆزدور، بو سۆزدە ايکى سسلى
وار. «آ- A» سسلىسى بو سۆزدە ايکى يئردە ايشلەنىيدىر.

سۆزدە نه قدر سسلى اولارسا، او قدر ده هيجا وار. هيجالارين ساينا
گۆره سۆزلر بىر هيجالى (آت، آل، گۆز، دۆز)، ايکى هيجالى (آتا، اۆلکه،
اۇشاق، دۆزوم)، اوچ هيجالى (قارداشلىق، يۆلداشلىق، دۆندورما، دۆزوملو)،
دۆرد هيجالى (سۆيودوجو، دۆندوروجو، دىلنچىلىک) و . . . اولور.

سۆزلردە بعضى حرفلرين دۇرومو (موقعيتى)

دىلیمیزده عومومیتله سۆزلرى ائشیتدیگیمیز کیمی ده یازیریق،
لاکین بعضى ایستیننالار دا وار. بىر هيجالى سۆزلرين سۆنو «ق»، «غ»، و
یا «خ» ایله بىترسه او سۆزلر «غ» یا «خ» حرفى ایله یازىلاجاقلار. مثلاً:

آغ، داغ، چۆخ، باخ، یاغ، میخ

لاكىن چۇخ ھىجالى سۆزلردە «ق» و «غ» ايله گَلن سۆزلر يالنىز
«ق» ايله يازىلاجاقلار:

اوشاق, بۇلاق, تاپشيريقي, قالاباليقي, سۇلوق, يۇبانماق

«ق»

بو حرف فارس دېلىندە يۇخدور, فارس دېلىندە ايشلەنن هر هانسى
بىر سۆز «ق» حرفى ايله يازىلارسا او سۆزون كۆكو يا توركجه دىر يا
عربجه؛ و يا ايستىثنايى حالدا باشقا دىللردن گلە دىر. مثلاً:

بۇشقاب, قاشيقي, اۇتاق, قاب, اۇجاق, تورك سۆزلىرى؛ سقف, قفس,
قلم, قصاب و قانون كلمەلىرى عرب سۆزلىرى دىر؛ «قسطنطينيه» ده
«كُنستانتين» سۆزوندىن دىر. دېلېمىزدە, سۆزلىرىن سۇنۇندا گلن «ق»
حرفى, ايكي سسلى آراسىندا گلرسە «غ» حرفينه چئوريلير:

وارليق ← وارليغى, اوشاق ← اوشاغين.
اوجاق ← اوجاغا, دوستاق ← دوستاغا.

«ت»

ايكي و يا چۇخ ھىجالى سۆزلىرىن سۇنۇندا گلن «ت» حرفى, ايكي
سسلى آراسىندا گلرسە «د» حرفينه چئوريلير:

قوروت ← قورودار, سۈروت ← سۈرودور,
بۇيوت ← بۇيودور, اونوت ← اونودور.
لاكىن بىر ھىجالى سۆزلردە بو حرف دىيشمير؛ مثلاً: آت ← آتار,
قات ← قاتير, سات ← ساتير.

بو آرادا «ئات» و «گت» سۆزلىرى بىر ھىجالى اولاراق ايكى سسلى
 آراسىندا گلندە «ئىدېر» و «گئىدېر» اولور و «د» حرفىنە چئوربىلېر كى،
 اىستىثنادېر.

«ك»

بو حرف سۆزلىرىن سونوندا گلبى ايكى سسلى آراسىندا قالارسا
 يۇمشاق «گ» و يا «ى» حرفىنە چئوربىلېر.
 مثلاً: اورك ← اورگى = اورىي. بۇيرك ← بۇيرگى = بۇيرىي.
 كورك ← كورگى = كورىي. يىمك ← يىمگى = يىمەيى.

«ئ، او، اؤ»

Ö - O - E

بو اوچ سسلىلر عوموميتلە دىلېمىزىن بىرىنچى ھىجاسىندا گلرلر و
 باشقا ھىجالاردا گلزلر:
 «ئ» «E» ← اتولى لىك، بئشىنچى، سئوينجك، دئدىكلرىمىز.
 «ؤ» «O» ← اؤدونلوق، سؤيودوجو، دؤندورما، سؤيوقلوق.
 «اؤ» «Ö» ← اؤلكە، اؤيرنجى، بؤيوكلوك، دؤنمزلىك.

سۆزلىرىن تركىبى

اساساً سۆزلىرىن تركىبى اوچ چئشيت (نوع) اولور:

الف: سادە سۆزلەر ب: دوزلتمە سۆزلەر ج: مورگب سۆزلەر
سادە سۆزلەر: او سۆزلردىر كى، او سۆزلرىن تكلېكده معناسى وار،
لاكىن اونلاردان بىر حرف دوشرسه معنالارىنى الدن وئىرلر. مثلاً:
داغ، داش، آتا، آنا، ائو، دىل.

دوزلتمە سۆزلەر: او سۆزلردىر كى، بىر سادە سۆز و بىر سۆز
دوزلدىجى شكىلچى دن تشكيل تاپىر.

مثلاً: يوئل + داش ← يوئداش. ائو + جىك ← ائوجىك.

دۇز + سوز ← دۇزسوز. داغ + لىق ← داغلىق.

بالىق + چى ← بالىقچى. سو + چو ← سوچو.

مورگب سۆزلەر: او سۆزلردىر كى، ايكى و يا نچە سادە سۆزلردن

تشكيل تاپىر.

مثلاً: آجى + چاى ← آجى چاى. قارا + باغ ← قارا باغ.

كۇر + اوغلو ← كۇراوغلو. آل + اوز + يوئان ← آل اوز يوئان.

ايضاح: سادە سۆزلره «سادە كۆكلر»، دوزلتمە سۆزلره «دوزلتمە

كۆكلر» و مورگب سۆزلره «مورگب كۆكلر» ده دئىلىر.

كۆك و شكىلچى

سۆزون دىيشمه ين و موستقىل معناسى اولان حىصّه سىنه «كۆك» و

يا «سادە كۆك»، و دىيشن و موستقىل معناسى اولمايان و كۆك سۆزلره

آرتىرىلان حىصّه سىنه «شكىلچى» و يا «اك» دئىلىر. مثلاً:

«داغلىق» سۆزۈندە «داغ» سۆزۈ كۆك و «لىق» حىصەسى شكىلچى
و يا «اك» دىر.

بىر سۆز و بىر سۆزدۈزۈلدىجى شكىلچى دن تشكيل تاپان يئنى سۆزە
«دۈزۈلتمە كۆك» و يا «دۈزۈلتمە سۆز» دئىلىر. مثلاً:

اوشاق + لىق ← اوشاقلىق,   بالىق + چى ← بالىقچى.
اوزوم + لوک ← اوزوملوک,   دۈندۈر + ما ← دۈندۈرما.

معنا باخيمىندان **شكىلچى لرىن چئشيت لرى** (نوعلارى)

عموميتله دىلیمیزده اولان شكىلچى لر (اکلر) ايکى قۇروپا بۇلونورلر:
الف: سۆز دۈزۈلدىجى شكىلچى لر.
ب: سۆز دېيشدیرىجى شكىلچى لر.

سۆز دۈزۈلدىجى شكىلچى لر او شكىلچى لردىرکى, سۆزە آرتىراندا او
سۆزون معناسىنى دېيشهرك يئنى سۆز يارادير, مثلاً:

بالىق + چى ← بالىقچى,   ألما + لىق ← ألمالىق,
گۆز + لوک ← گۆزلوک,   آل + جک ← ألجک.

سۆز دېيشدیرىجى شكىلچى لر او شكىلچى لردىرکى, سۆزە
آرتىراندا سۆزون شكىلىنى دېيشهرك معناسى ثابت قالار, يالنىز سۆزون
دۇرومو ايلک حالتدن چىخار و باشقا بىر حالتە دوشر, مثلاً:
پالتار + ا ← پالتارا,   داغ + دان ← داغدان,

چاى + دا ← چايدا، ايگيد + دن ← ايگيددن.

ترکيب باخيمىندان شکیلچى لرین چئشیتلری

شکیلچى لر معنا باخيمىندان «سۆز دوزلیدیجى» و «سۆز دیشدیریجى» قوروپا بولوندو کدن علاوه، ترکیب باخيمىندان دا بیر چئشیتلى، ايکی چئشیتلى و دورد چئشیتلى اولورلار.

بیر چئشیتلى شکیلچى لر

بیر چئشیتلى شکیلچى لر يالنىز بیر نوع اولورلار؛ بو شکیلچى لر سۆزلره آرتیریلاندا سس قورولوشو و آردیجلیق قانونون اولاردا تأثیرى اولمور. مثلاً:

«لاق» یای + لاق ← یایلاق، دوز + لاق ← دوزلاق،
«داش» یول + داش ← یولداش، دیل + داش ← دیلداش.

ایکی چئشیتلى شکیلچى لر

ایکی چئشیتلى شکیلچى لر اینجه سسلى و قالین سسلى اولورلار. قالین سسلى سۆزلره قالین سسلى شکیلچى لر و اینجه سسلى سۆزلره اینجه سسلى شکیلچى لر یاپیشیرلار. مثلاً:

«لار» داغ + لار ← داغلار، قویون + لار ← قویونلار، قابلار و . .
«لر» ایگید + لر ← ایگیدلر، سوروجو + لر ← سوروجولر، اکینچى لر

دورد چئشیتلى شکیلچى لر:

دۇرد چىشىتلى شكىلچى لىر سۆزلەر آر تىرىلاندا، سىس قۇرولوشونا (آهنگ قانونونا) تابع اولدوقدان علاوه، آر دىجللىق قانونو تائىرى آلتىندا دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سىسلى لره ده تابع اولورلار و بو اساسدا، كۆك سۆزلرىن سۇن سىسلىسى دۇداقلانان اولورسا، دۇردچىشىتلى شكىلچى دن بو سۆزه ياپيشان شكىلچى، دۇداقلانان اولاجاق، يۇخسا بو سۆزلرىن سۇن سىسلىسى دۇداقلانمايان اولورسا، بو سۆزه ياپيشان شكىلچى نىن ده سىسلىسى دۇداقلانمايان اولاجاق؛ مثلاً:

- «سىز» ائو + سىز ← ائوسىز، ائشىك سىز، دىل سىز.
 «سىز» پالتار + سىز ← پالتار سىز، اينام سىز، آر خاسىز.
 «سۆز» پۇل + سۆز ← پۇلسوز، دۇز سوز، قورخوسوز.
 «سۆز» دۇزوم + سۆز ← دۇزوم سوز، كۆكسوز، سۆز سوز.

مصدر شكىلچى لرى

دىلیمیزین مصدر شكىلچى لرى «مک» و «ماق» دىر.
 قالین سىسلى فعل لردە «ماق» و اینجه سىسلى فعل لردە مصدر شكىلچى سى «مک» دىر.
 مثلاً: قالماق، آلماق، دۇرماق، اوتورماق، ساخلاماق، قالین سىسلى فعل مصدر لرى؛ و گلمک، سئومک، اینجىتمک، گۇروشمک، گئتمک، اینجه سىسلى فعل مصدر لرى دىر. ۱.

شرط شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە شرط شكىلچى لرى «سه» و «سا» دىر.
 اينجه سسلى فعل لردە شرط شكىلچى سى «سه» و قالين سسلى
 فعل لردە «سا» دىر. هر بير فعل دە شرط شكىلچى سى ايشله نرسه، او فعل -
 ده بير ايشين اجرا اولماسى آيرى بير ايشين اجراسينا باغلى اولور؛ باشقا
 سۆزلە، بير ايشين اجراسى آيرى بير ايشين اجراسينا شرط اولور. شرط
 شكىلچى زامان علامتى يۇخدور.

جمع شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە اينجه سسلى سۆزلردە جمع شكىلچى سى «لر» و قالين
 سسلى سۆزلردە «لار» دىر:

اينجه ده : كيشى + لر ← كيشى لر، ائو + لر ← ائولر.
 گۆز + لر ← گۆزلر، سۆز + لر ← سۆزلر.
 قالين دا: پالتار + لار ← پالتارلار، اوشاق + لار ← اوشاقلار،
 قاشيق + لار ← قاشيقلار، آتا + لار ← آتالار.

سورغو شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە بير جومله نى سورغو حالينا گتيرمك اوچون «مى»، «مو»
 «مى» و «مو» شكىلچى لر يندن ايستفاده اولونور. بو شكىلچى لر فعلين
 سونونا گلمكله جومله نى سورغو حالينا گتيريرلر.

طبیعی دیر شکیلچی لر دانیسانین سسی نین سؤال کیمی آغزیندان چیخماسی ایله ده ایلگیلی (رابطه ده) دیر. سؤرغو شکیلچی لری فعلین هانسی حرفله باشلانماسی ایله فرقله نیر لر.

«می» و «مو» شکیلچی لری اینجه سسلی فعل لرده، و «می» و «مو» شکیلچی لری قالین سسلی فعل لرده گلیر لر.

بو شکیلچی لر دؤرد چئشیتلی شکیلچی لردن اولدوغو اوزوندن، سس قورولوشو قانونندان علاوه دوداقلانان و دوداقلانمایان قانونا دا باغلی دیر لار.

«می» شکیلچی سی اینجه سسلی و دوداقلانمایان فعل لرده گلیر:

سئودین می؟ گلدین می؟ گئدیرسن می؟ یئیه جکسن می؟

«مو» شکیلچی سی اینجه سسلی و دوداقلانان فعل لرده گلیر:

دؤزدون مو؟ گوردون مو؟ , دوشدون مو؟

«می» شکیلچی سی قالین سسلی و دوداقلانمایان فعل لرده گلیر:

آلدین می؟ قاجدین می؟ داغیتدین می؟

«مو» شکیلچی سی قالین سسلی و دوداقلانان فعل لرده گلیر:

دوردون مو؟ سوروشدون مو؟ اولدومو؟

اینکار شکیلچی لری

فعل لرین بیر خصوصیتی ده اؤنلارین اینکار (انکار) آنلامینا مالیک اولمالاری دیر؛ ایش و حرکتین ایجرا ائدیلمه مه سینی بیلدیرن فعل لره اینکار فعل لری دئییلیر.

دیلمیزده اینکار شکیلچی لری «ما» و «مه» دیر.

بو شكىلچى لىر، فعلين كۆكونە ياپىشماقلا فعلى اينكار حالينا چىخاردار؛ «ما» شكىلچى سى قالين سسلى فعل لردە و «مە» شكىلچى سى اينجە سسلى فعل لردە ايشلنمكلە بو فعل لرى اينكار حالينا چاتدیرارلار:

قالين سسلى لردە: قال + ما ← قالما, دور + ما ← دۇرما,
 سىخ + ما ← سىخما, قورخ + ما ← قورخما.
 اينجە سسلى لردە: بيل + مە ← بيلمە, سئو + مە ← سئومە
 دۇز + مە ← دۇزمە, اوز + مە ← اوزمە.

ايكىنجى بۇلوم:

نوطق حيصه لرى (دانىشيق بۇلوملىرى)

دونيا ديللىرىندە اولدوغو كىمى بىزىم دېلېمىزده دە سىۋزلىرىن بىر سىراسى اشيائىن ادلارىنى، بىر دستەسى كىفئيتىنى، حركتىنى و باشقا حالتلىرىنى بىلدىرىر.

بئله بىر دورومدا سۆزلىر چئشيتلى حيصه لره بۇلونورلىكى، اونلارا «نوطق حيصه لرى» دئىلىر. دېلېمىزده ۷ چئشيت (نوع) اساس نوطق حيصه لرى واردىر؛ بو نوطق حيصه لرى آشاغىداكى قىسمت لره بۇلونورلىر:

- ۱- آد (اسم): آيدىن, اۆلكه, آنا, بىلىك.
- ۲- صىفت: ياشىل, قارا, گۆزل, بۆيوك.
- ۳- ساي: يئددى, اۆن بئش, مین اوچ يوز ايگيرمى دۆرد.
- ۴- فعل: گئت, قال, ياز, دايان.
- ۵- ضمير (عوضيليك): من, سن, بيز, اونلار.
- ۶- ظرف (قيد): تئز, گئج, ياواش, هارا.
- ۷- ندا: آي!, واى!, آخ!, اوخ!

آد (اسم)

اينسان, حئيوان, اشياء و دونيادا باشقا جانلى و جانسىز موجوداتى تانيتديران سۆزه «آد» يا اسم دئىلىر و كيم؟, نه؟, هارا؟, سۇرغولارينا جاواب وئىر, مثلاً: كيم؟ ← موهنديس, نه؟ ← كرپىچ, هارا؟ ← آستارا.

آدلار دا, سۆزلر كيمي ساده, دوزلتمه و مورگب اولورلار.
آدلار تكليكده ايشلنديگى حالدان علاوه جومله داخيلينده ده ايشه آپاريليرلار. مثلاً:

دىل سۆزونه «يمه», «يمده», «يمي» و «يىمدن» سۆز ديشديريچى
شكيلچى لرین آرتيرماقلا ديليمه, ديليمده, ديليمي و ديليمدن سۆزو
مئيدانا گلير.

بو سۆزلرده اصلى سۆز يعنى «دىل» سۆزونون معناسى ديشمير
لاكىن جومله نين طلبى اساسيندا اونا سۆز ديشديريچى شكيلچى لر
آرتيريلير.

«آد» لارين جومله ايچينده بئله شكىلله دوشمه سینه «آدلارين حاللانماسى» دئىيلىر. آذربايجان توركجه سينده آدين آلتى حالى وار:

۱- آدلىق حال: بو حال, آدين بيرينجى حالى دير و هئچ بير شكىلچى گؤتورمه دن جومله ايچينده ايشلنهرک «كىم» و «نه» سۇرغولارينا جاواب وئيرير, مثلاً:

كىم گلير ؟ ← «ياشار» گلير.

نه آدين ؟ ← «چؤرك» آلديم.

«ياشار» و «چؤرك» آدلارى آدين بيرينجى حالى دير.

۲- بيه ليك حال: بو حال صاحىبلىك و بيه ليك حالىنى بيلديرير و «كىمين؟», «هارانين؟» و «نه يين؟» سۇرغوسونا جاواب وئيرير.

آدين سۇن حرفى سس سيزله بيترسه دؤرد چئشيتلى «ين», «يىن», «ؤن» و «ؤن» شكىلچى سى آدين سۇنونا آرتيريلير:

ائل + ين ← ائلين, ستارخان + يىن ← ستارخانين,
يۇردون ← يۇردون, اوزوم + ون ← اوزومون.
لاكين آدين سۇن حرفى سسلى ايله بيترسه, يۇخاريداكى قايدا رعايت اولراق بيتيشديرىجى «ن» حرفى دؤرد چئشيتلى شكىلچى نين آراسينا گلر:

آنا + ن + ين ← آنانين, دوگونون ← دوگونونون,

درى + ن + ين ← درى نين, قوزونون ← قوزونونون.

۳- یۆنلۆک حال: بو حال ایش و حرکتین جهت و یۆنلۆک بیلدیریر، «کیمه؟»، «هارایا؟» و «نهیه؟» سۇرغوسونا جاواب وئریر. سۇنو سس- سیزله بیتن آدلارین سۇن سسلی سی قالین اولارسا یۆنلۆک حالین شکیلچی سی «آ» اولاجاق. مثلاً:

مۇغان + آ ← مۇغانا, زنجان + آ ← زنجانا, همدان + آ ← همدانا.
لاکین سۇن سسلی سی اینجه اولارسا، یۆنلۆک حالین شکیلچی سی «ه» اولاجاق مثلاً:

اردبیل + ه ← اردبیله, تبریز + ه ← تبریزه, مرند + ه ← مَرَنده.
یۆنلۆک حالدا سۇنو سسلی حرفله بیتن آدلاردا، یۇخاریداکی قایدایا رعایت اولاراق بیتیشدیرجی «ی» حرفی شکیلچی دن اؤنجه گله جک مثلاً:

آستارا + ی ← آستارایا, اؤرمو + ی ← اؤرمویا.

۴- تأثیرلیک حال: فعلین تأثیری اولان آدلارین سۇنونا گلن شکیلچی یه «تأثیرلیک حال» شکیلچی سی دئییلیر؛ بو حالدا ایشله ن آدلار، «کیمی؟»، «نهیی؟» و «هارانی؟» سۇرغوسونا جاواب وئریر. مثلاً:

«دۇستومو آلقیشلادیم» جومله سینده «کیمی آلقیشلادیم؟» سۇرغوسونا جاواب وئریلیر؛ و «چایی ایچدیم» جومله سینده ایسه، «نهیی ایچدیم؟» و «بابک قالاسینی گؤردوم» جومله- سینده «هارانی گؤردوم؟» سۇرغوسونا جاواب وئریلیر.

تأثیرلیک حالیندا ایشله‌نن آد سس‌سیز حرفله بیترسه، دؤرد
چئشیتلی « ی », « ئی », « و » و « و » شکیلچی‌لری آدین
سؤنونا قوشولار:

حسن + ی ← حسنی آختاردیم.

داغ + ی ← داغی چئخدیم.

توپ + و ← توپو ووردوم.

اوزوم + و ← اوزومو دردیم.

لاکین آد سسلی حرفله بیترسه یوخاریداکی قایدا رعایت اولاراق،
شکیلچی‌ایله آد آراسیندا بیتیشدیریجی سس‌سیز « ن » حرفی گلر.
مثلاً:

آرaba + ن + ی ← آرابانی آلدیم.

کیشی + ن + ی ← کیشینی گوردوم.

کۆرپو + ن + و ← کۆرپونو کئچدیم.

سۆرو + ن + و ← سۆرونو آختاردیم.

۵- یئرلیک حال: بو حال «کیمده؟»، «هارادا؟» و «نه ده؟»

سؤزغولارینا جاواب وئیریر.

بو حالدا اولان آد، ایش و یا حرکتین باش وئردیگی یئری

بیلدیریر.

یئرلیک حالیندا ایشله‌نن آدلارین سؤن سسلی‌سی قالین

اولارسا سؤنلارینا «دا» شکیلچی‌سی، و اینجه سسلی اولارسا

«ده» شکیلچی‌سی گلر:

قالین: ساچلی + دا ← ساچلیدا، ساوالان + دا ← ساوالاندا.
 اینجه: سهند + ده ← سهندده، اوزگونچو + ده ← اوزگونچوده
 ۶- چيخيشليق حال: بو حال «کيمدن؟»، «نه دن؟» و
 «هارادان؟» سورغولارينا جاواب وئيرير و آدين سون سسلى سینه
 داياناراق «دان» و «دن» شکیلچی سی بو حالدا ایشله نیر:
 هارادان؟ ← تیریزدن، همداندان، آستارادان.
 کيمدن؟ ← ائلیاردان، بابکدن، سانازدان.
 نه دن؟ ← آلمادان، چورکدن، دیل دن.

صیفت

اشیاءنین رنگ، کیفیت، علامت، شکیل و باشقا موشخصه-
 لرینی بیلدیرن سوزلره صیفت دئییلیر و آددان قاباق گئر:
 یاشیل + دؤن ← یاشیل دؤن، اوزون + حسن ← اوزون حسن،
 اوْجا + داغ ← اوْجا داغ، قارا + باغ ← قاراباغ.^۱
 صیفتلر ده، آدلار کیمی ساده، دوزلتمه، و مورکب اولورلار.
 ساده صیفتلر بیر کؤکن اولان سوزلردن دوزلیرلر، مثلاً:
 قارا، بؤیوک، قوْجا.
 دوزلتمه صیفتلر بیر کؤک و بیر شکیلچی دن یارانارلار، مثلاً:

^۱- « » , « »

دادلى، دۆزلو، ائىلى.

مورگب صيفتلىر ايكى و يا ايكى دن چوخ سوزون بىرلشمە-
سىندن دوزلىرلر، مثلاً: گوللو چىچكىلى، اوجابويلو، قاراقاش گوز.

ساي

اشياءىن مىقدارىنى، سايىنى و يا سىراسىنى بىلدىرن نوطق
حىصهسىنه «ساي» دئىلىر. دېلېمىزده دورد چئشيت ساي واردىر:
۱- مىقدار سايلارى، ۲- سىرا سايلارى، ۳- كسر سايلارى، ۴-
غير موعىن سايلار.

۱- مىقدار سايلارى: بو سايلار اشياءىن مىقدارىنى بىلدىرىر و
باشقا سايلارنى اساسىنى تشكيل ائدىر؛ مىقدار سايلارى اوزو ايكى
چئشيتدىر:
اليف: سادە سايلار، ب: مورگب سايلار.
سادە سايلار بىر سوزدن دوزلىرلر. مثلاً: ايكى، دورد، دوققوز، اون،
اوتوز، اللى، يوز، مین، مىليون.
مورگب سايلار ايكى و يا داها چوخ سوزدن دوزلن سايلارا
دئىلىر. مثلاً: اون بئش، اون دوققوز، قىرخ سىكگىز، مین اوچ يوز
ايگىرمى دورد.

۲- سىرا سايلارى: بو سايلار اشياءىن سىراسىنى بىلدىرىر و
«نئچه نجى؟» سورغوسونا جاواب وئىر. مىقدار سايلارىنا دورد

چئشىتلى «ينجى»، «يىنجى»، «وُنجو» و «وُنجو» شكيلچى لرى
 آرتيرماقلا سيرا سايلارى دوژليير، مثلاً:
 بئش ← بئشىنجى. ۵- جى
 آلتى ← آلتىنجى. ۶- جى
 اوُن ← اوُنونجو. ۱۰- جو
 دورد ← دوردونجو. ۴- جو

«ايكى»، «آلتى»، «يئددى» سايلارى نين سون حرفى
 سسلى ايله بيتديكده، اونلارا سيرا سايلارى شكيلچى لرى قوشولاندا «
 ى» حرفى بير دفعه يازيلير:
 «ايكى» ← ايكىنجى، «آلتى» ← آلتىنجى، «يئددى» ← يئددىنجى.

۳- كسر سايلارى: كسر سايلارى مىقدار سايلاريندان يارانير و
 «نه قدر؟» و «نچه حيصه؟» سورغولارينا جاواب وئيرير. بو سايلار
 بو توو بير عددن موعين مىقدارينى بيلديرير.

بو سايلار ايستر اعشار كسرى (۳/۵)، ايسترسه موعارفى كسرى
 (۵/۸) اولسون اشاغيداكى شكيلده تلفوظ اولونورلار:

«ايلىك سوزده بولونمەين و بو توو عدد دئيبيلير، سونرا «تام» سوزو
 گلير، اوندان سونرا، واحيدىن بولونديو عدد اول دئيبيلير و او عددن
 سونرا «دان - دن» و يا «دا- ده» شكيلچى لرى گلير و نهايت
 كيچيك عدد دئيبيلير. مثلاً:

۳/۵ ← اوچ تام اون دا بئش (اون دان بئش).

(۵/۸) ← بئش تام سگيزده آلتى (سگيزدن آلتى).

۴- غىرموعىن سايلار: دېلېمىزىدە موعىن و دىقق اولمايان مىقدارى بىلدىن سايلارا «غىرموعىن سايلار» دئىلىپ، بو سايلار آز، چۇخ، بىر مىقدار و بو كىمى سۇزلرله ايفاده اولورلار. «غىر موعىن سايلار» «نه قدر؟» سۇرغوسونا جاواب وئىر. مثلاً: چۇخ دانىشدىم، آز يئدىم، بىر مىقدار آلدىم. يوز مىنلرله اينسان گۇردوم، بىر سىرا آداملار وار كى. . .

عوضلىك (ضمير)

دېلېمىزىدە و جومله تركيبىندە بعضى واختلار آد يئرینه و داهها دۇغروسو آد تىكرار اولماسىن دئيه او، سن، من، سىز، بىز و اونلار سۇزلرىندن اىستيفاده ائدىرىك، بئله سۇزلره عوضلىك يا ضمير دئىرلر؛ مثلاً:

«كوراوغلو سوزى باغرىبا باسدى او مىصرى هاواسى چالدى.»
«او» سۇزو، كوراوغلو آدىنين يئرینه ايشلنمىشدير و عوضلىك (ضمير) آدلانىر. دېلېمىزىدە ۵ چئشيت عوضلىك وار:

۱- شخص عوضلىكلىرى:

بو عوضلىكلر بىرىنجى، ايكىنجى و اوچونجو شخصى، تك (مفرد) و تۇپلوم (جمع) حالدا گۇستىرلر:

توك	تۇپلوم
من	بىز
سن	سىز
او	اونلار

۲- ایشاره عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر ایشاره حالیندا ایشله نیرلر و دیلیمیزده ان چۆخ ایشله-
نن ایشاره عۆضلیکلری «بو»، «او»، «بئله»، «ائله»، «همین» و «همان»
عۆضلیکلری دیر.

۳- سۇرغو عۆضلیکلری:

موعین بیر شخصی و یا اشیانی سۇرغو طرزى ایله و عمومی حالدا
بیلدیریرلر؛ دیلیمیزده کی سۇرغو عۆضلیکلری بۇنلاردیر:
کیم ؟ , نه ؟ , هارا ؟ , هاجان ؟ , نجه ؟ , هانی ؟ , نجه ؟ و . . . .

۴- غیر موعین عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر, نامعلوم شخصی و یا اشیانی بیلدیریرلر. دیلیمیزده
ایشله نن ان چۆخ غیر موعین عۆضلیکلر بۇنلاردیرلار:
کیمی, کیمسه, هر کیم, هئج کیم . . .

۵- تعیین عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر آدلاردان قاباق گّلر و اؤنلاری تعیین ائدرلر, تعیین
عۆضلیکلری نین ان چۆخ ایشله نلری بونلاردیر:
اؤز, هر, بۆتون, عینی و . . .

فعل

حرکت, ایش و دۇرومو (حال و وضعیت) بیلدیرن سۆزه «فعل»
دئییلیر. دیلیمیزده فعل لر, قۇرولوش باخیمیندان اوچ چئشیت
اؤلورلار:

۱- سادە فعللر ۲- دوزلتمە فعللر ۳- مورگب فعللر.
 سادە فعل: بىر سادە كۆك سۆزدن دوزلن فعللرە سادە فعل
 دئىيلير:

گل، گنت، وئر، آل، يو، ايچ و . . .

دوزلتمە فعل: بىر سۆز و بىر شكىلچى دن يارانان فعللرە دوزلتمە
 فعل دئىيلير:

گۆزلە، بۇشلا، بىرلش، ائولن، قىزار، ياشا و . . .

مورگب فعل: ايكى و يا داها چوخ سۆز بىرلشمەلریندن يارانان
 فعللرە مورگب فعل دئىيلير:

قاينايىب قارىش، اؤلچوب بيچ، آتيب توت، چاليش وپريش و . . .
 دېلېمىزده عوموميتلە آد (اسم) و فعل بىرلشمەلریندن يارانان
 مورگب فعللر داها چوخدور:

گۆز قوی، قولاق آس، ديل تۆك، باش قوش، آل چك و . . .

فعللرده زامان

هر بىر ايش و حرکت زامان داخيلينده اوز وئيرير.
 زامان، كئچميش، ايندى و يا گله جكدير.

۱- كئچميش زامان:

ايش و حرکتين كئچميشده، باش وئردىگى زامانا «كئچميش
 زامان» دئىيلير.

دېلېمىز زامان باخىمىندان، اۋزلىكلە كئچمىش زامان جەتتىندىن
 دۇنيانىن آن زىگىن دىللىرىندىن بىرى دىر. دېلېمىزدە كئچمىش زامانىن
 ان چۇخ ايشلەننى بونلاردىر:
 اليف: شەھودى كئچمىش (ماضى مطلق)
 ب: نقلى كئچمىش (ماضى نقلى)
 پ: داواملى كئچمىش (ماضى استمرارى)
 ت: اوزاق كئچمىش (ماضى بعيد).

شەھودى كئچمىش: كئچمىشە ايشىن باش وئرىب قۇرتاردىغىنى
 بىلدىرن زامانا «شەھودى كئچمىش» (ماضى مطلق) دئىلىر. بو زاماندا
 گۇرونن ايش و يا حرىكت، اۇنو سۇيەلەننىن طرفىندىن مۇشاھىدە
 اۇلموشدور. بو زامانىن شكىلچىلىرى سس قۇرولوشو و آردىجىللىق قانۇنونا
 داپاناراق دۇرد چئشىتلى «دى، دى، دو، دو» دن عىبارتدىر.
 «شەھودى كئچمىشىن تىرىفى»

فعل لار

دوداقلانان فعل لار		دوداقلانمايان فعل لار	
	گۆر	گل	شخصلر
ابنجه سسىلى فعل لار	گۆر + دو + م ← كۆردوم	گل + دى + م ← گلديم	من
	گۆر + دو + ن ← گۆردون	گل + دى + ن ← گلدين	سن
	گۆر + دو ← گۆردو	گل + دى ← گلدى	او
	گۆر + دو + ك ← گۆردوك	گل + دى + ك ← گلديك	بىز
	گۆر + دو + نوز ← گۆردونوز	گل + دى + نىز ← گلدينىز	سىز
گۆر + دو + لر ← گۆردولر	گل + دى + لر ← گلديلر	اونلار	
	يول	سات	
قالين سسىلى فعل لار	يول + دو + م ← يولدوم	سات + دى + م ← ساتديم	من
	يول + دو + ن ← يولدون	سات + دى + ن ← ساتدين	سن
	يول + دو ← يولدو	سات + دى ← ساتدى	او
	يول + دو + ق ← يولدوق	سات + دى + ق ← ساتديق	بىز
	يول + دو + نوز ← يولدونوز	سات + دى + نىز ← ساتدينىز	سىز
يول + دو + لار ← يولدولار	سات + دى + لار ← ساتديلار	اونلار	

نقلی كئچمیش: كئچمیشده انجام وئریلن بیر ایشین نقل

اندىلمه سینه «نقلی كئچمیش» دئییلیر. نقلی كئچمیشین علامتلىرى

دېلېمىزده دۇر دچئشیتلى «میش, میش, موش, موش» شكیلى لرى دیر.

«نقلی كئچمیشین تصریفی»

«فعل لَر»

دوداقلانان فعل لَر		دوداقلانمایان فعل لَر	
	دۆز = صبر ائت	سَر	شخصلر
اینجه سسی فعل لَر	دۆز+موش+آم ← دۆز موشم	سَر+میش+آم ← سَر میشم	من
	دۆز+موش+سن ← دۆز موشسن	سَر+میش+سن ← سَر میشسن	سن
	دۆز+موش ← دۆز موش (دور)	سَر+میش ← سَر میش (دید)	او
	دۆز+موش+وک ← دۆز موشوک	سَر+میش+یک ← سَر میشیک	بیز
	دۆز+موش+سونوز ← دۆز موشسونوز	سَر+میش+سینیز ← سَر میشینیز	سیز
	دۆز+موش+لر ← دۆز موشلر	سَر+میش+لر ← سَر میشلر	اونلار
	اوتور	سال	
قالین سسی فعل لَر	اوتور+موش+آم ← اوتور موشام	سال+میث+آم ← سال میثام	من
	اوتور+موش+سان ← اوتور موشسان	سال+میث+سان ← سال میثسان	سن
	اوتور+موش ← اوتور موش (دور)	سال+میث ← سال میث (دیر)	او
	اوتور+موش+وق ← اوتور موشوق	سال+میث+یق ← سال میثیق	بیز
	اوتور+موش+سونوز ← اوتور موشسونوز	سال+میث+سینیز ← سال میثسینیز	سیز
	اوتور+موش+لار ← اوتور موشلار	سال+میث+لار ← سال میشلار	اونلار

داواملی کئچمیش: کئچمیشده بیر ایشین انجام تاپماسی و بیر مودت داواملی اولماسینا «داواملی کئچمیش» دئییلیر. بو زامانین، دورد چئشیتلی «یردی، یردی، وردو، وردو» شکیلچی لری اونون علامتلی دیر.

داواملی کئچمیشین تصریفی

		دوداقلانان فعل لىر	دوداقلانمايان فعل لىر		
اينجه سسىلى فعل لىر	اۈز	اۈز+ۈردۈ+م ← اۈزۈردۈم اۈز+ۈردۈ+ن ← اۈزۈردۈن اۈز+ۈردۈ ← اۈزۈردۈ	ايچ+يردى+م ← ايچيرديم ايچ+يردى+ن ← ايچيردين ايچ+يردى ← ايچيردى	شخصلىر	
		اۈز+ۈردۈ+ك ← اۈزۈردۈك اۈز+ۈردۈ+نوز ← اۈزۈردۈنوز اۈز+ۈردۈ+ك ← اۈزۈردۈلر	ايچ+يردى+ك ← ايچيرديك ايچ+يردى+نيز ← ايچيردينيز ايچ+يردى+لر ← ايچيرديلر	بىز سىز اۈنلار	
		پۈز	قال		
	قالين سسىلى فعل لىر	پۈز+ۈردۈ+م ← پۈزۈردۈم پۈز+ۈردۈ+ن ← پۈزۈردۈن پۈز+ۈردۈ ← پۈزۈردۈ	قال+يردى+م ← قاليرديم قال+يردى+ن ← قاليردين قال+يردى ← قاليردى	من سن او	
			پۈز+ۈردۈ+ق ← پۈزۈردۈق پۈز+ۈردۈ+نوز ← پۈزۈردۈنوز پۈز+ۈردۈ+لار ← پۈزۈردۈلار	قال+يردى+ق ← قاليرديق قال+يردى+نيز ← قاليردينيز قال+يردى+لار ← قاليرديلار	بىز سىز اۈنلار

اۈزاق كئچمىش: ايش و يا حركتين اۈزاق كئچمىش زاماندا

انجام تاپماسينا «اۈزاق كئچمىش» دئىلىلر. اۈزاق كئچمىش فعلين

علامتى دۈرد چئشيتلى «مىشدى، مىشدى موشدو، موشدو»

شكىلچى لرى دىر.

وَر، وُر»شکیلچی لری دیر. لاکین فعلین کۆکو سسلی ایله بترسه بیتیشدیرجی «ی» حرفی شکیلچی دن قاباق سۆزه یاپیشیر.

ایندیکی زامانین تصریفی فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
	تۆک	سپ	شخصلر
اینجه سسلی فعل لر	تۆک+وَر+آم ← تۆکۆرم	سپ + یر + آم ← سپیرم	من
	تۆک+وَر+سن ← تۆکۆرسن	سپ + یر + سن ← سپیرسن	سن
	تۆک+وَر ← تۆکۆر	سپ + یر ← سپیر	او
	تۆک+وَر+وک ← تۆکۆروک	سپ + یر + یک ← سپیریک	بیز
	تۆک+وَر+سونوز ← تۆکۆرسونوز	سپ+یر+سینیز ← سپیرسینیز	سیز
	تۆک+وَر+لر ← تۆکۆرلر	سپ + یر + لر ← سپیرلر	اونلار
	اۆچ	قاچ	
قالین سسلی فعل لر	اۆچ+وَر+آم ← اۆچورام	قاچ+یر+آم ← قاچیرام	من
	اۆچ+وَر+سان ← اۆچورسان	قاچ+یر+سان ← قاچیرسان	سن
	اۆچ+وَر ← اۆچور	قاچ+یر ← قاچیر	او
	اۆچ+وَر+وق ← اۆچوروق	قاچ+یر+یق ← قاچیریق	بیز
	اۆچ+وَر+سونوز ← اۆچورسونوز	قاچ+یر+سینیز ← قاچیرسینیز	سیز
	اۆچ+وَر+لار ← اۆچورلار	قاچ+یر+لار ← قاچیرلار	اونلار

۳- گلهجک زامان:

ایش و حرکتین گلهجکده باش وئرهجگی زامانا «گلهجک زامان» دئییلیر. گلهجک

زامانین اۆزو ایکی چئشیتدیر:

الیف: قطعی گله جک زامان. ب: غیر قطعی گله جک زامان. قطعی
 گله جک زامان: بو زامان ایش و حرکتین گله جکده قطعی شکیلده باش وئره جک وئرمه یه -
 جگینی بیلدیریر و اوئون شکیلچی لری «آجاق» و «آجک» دیر.
 قطعی گله جک زامانین تصریفی

فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
شخصلر	بیچ	سئو	
من	بیچ+آجک+أم ← بیچه جگم *	سئو+آجک+أم ← سئوه جگم	
سن	بیچ+آجک+سن ← بیچه جکسن	سئو+آجک+سن ← سئوه جکسن	
او	بیچ+آجک ← بیچه جک	سئو+آجک ← سئوه جک	اینجه
بیز	بیچ+آجک+یک ← بیچه جگیک	سئو+آجک+یک ← سئوه جگیک	سلسلی
سیز	بیچ+آجک+سینیز ← بیچه جکسینیز	سئو+آجک+سینیز ← سئوه جکسینیز	فعل لر
اونلار	بیچ+آجک+لر ← بیچه جکلر	سئو+آجک+لر ← سئوه جکلر	
	آت	توت	
من	آت+آجاق+أم ← آتاجام **	توت+آجاق+أم ← توتاجام	
سن	آت+آجاق+سان ← آتاجاقسان	توت+آجاق+سان ← توتاجاقسان	
او	آت+آجاق ← آتاجاق	توت+آجاق ← توتاجاق	
بیز	آت+آجاق+یق ← آتاجاقیق	توت+آجاق+یق ← توتاجاقیق	قالین
سیز	آت+آجاق+سینیز ← آتاجاقسینیز	توت+آجاق+سینیز ← توتاجاقسینیز	سلسلی
اونلار	آت+آجاق+لار ← آتاجاقلار	توت+آجاق+لار ← توتاجاقلار	فعل لر

*- «ک» حرفی ایکی سلسلی آراسیندا گلنده «گ» اولور.

** - «ق» حرفی ایکی سلسلی آراسیندا گلنده «غ» اولور.

غیر قطعی گله جک زامان: ایش و حرکتین یاخین گله جکده و غیر قطعی شکیلده باش وئره جگینه «غیر قطعی گله جک» زامان دئییلیر. بو زامانین علامتی فعل لرده «آر، ار» دیر.

غیر قطعی گله جک زامانین تصریفی

فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
	گول	گزر	شخصلر
اینجه سلسلی فعل لر	گول+آر+م ← گولرم	گزر+آر+م ← گزرَم	من
	گول+آر+سن ← گولرسن	گزر+آر+سن ← گزرَسَن	سن
	گول+آر ← گولر	گزر+آر ← گزرَر	او
	گول+آر+یک ← گولریک	گزر+آر+یک ← گزرَیَک	بیز
	گول+آر+سینیز ← گولرسینیز	گزر+آر+سینیز ← گزرَرسینیز	سیز
گول+آر+لر ← گولرلر	گزر+آر+لر ← گزرَزلر	اونلار	
	دون	قالخ	
قالین سلسلی فعل لر	دون + آر+آم ← دونارام	قالخ + آر+ آم ← قالخارام	من
	دون + آر+سان ← دونارسان	قالخ + آر+سان ← قالخارسان	سن
	دون + آر ← دونار	قالخ + آر ← قالخار	او
	دون + آر+یق ← دوناریق	قالخ + آر+ یق ← قالخاریق	بیز
	دون + آر+سینیز ← دونارسینیز	قالخ + آر+سینیز ← قالخارسینیز	سیز
دون + آر+لار ← دونارلار	قالخ + آر+ لار ← قالخارلار	اونلار	

ظرف (قید)

دیلیمیزده بیر سیّرا سۆزلر وار کی، اونلار ایش و حرکتین زامانینی، یئرینی، عیلتینی، طرزینی کیفیتینی و . . . بیلدیریر. بئله سۆزلره «ظرف» دئییلیر.

مثلاً: «بابک قهرمانجاسینا مقاومت گؤستردی»

بو جومله ده «قهرمانجاسینا» سۆزو «ظرف» دیر و بابکین نه کیفیتله مقاومت گؤستردیگینی بیلدیریر. «گئجه نین خیریندن، گوندوزون شرّی یاخشی دیر»، «خیر» سۆزو ایله در «شر» سۆزو «ظرف» سۆزلری دیر.

«یاشار سورعتله کئچدی»، سورعت سۆزو بورادا «ظرف»

دیر.

بیر سیّرا «ظرف» سۆزلری، بعضی واختلار آدلا بیر یئرده گلرسه «صیفت» عنوانیندا ایشه آپاریلابیلر، لاکین اؤزو تکلیکده «ظرف» حساب اولونور.

مثلاً: «یاخشی ایگیدین آدینی ائشیت، اؤزونو گؤرمه»

«یاخشی» سۆزو ایگیدله برابر گلدیگینه گؤره صیفت دیر، ولی «ساناز درس لرینی یاخشی یازدی» جومله سینده «یاخشی» سۆزو ظرف حساب اولونور.

ظرفلارنى چىشىتلىرى

«ظرف» لردە، باشقا نۇطق ھىصەلرى كىمى چىشىتلى

اولورلار:

سادە ظرف، دوزىلتىمە ظرف، مورگب ظرف

سادە ظرف: بىر كۆك سۆزدن دوزىلن ظرفە «سادە ظرف»

دئىيلير:

تئز، گىچ، چۇخ، اۇزاق، ياخىن و ...

دوزىلتىمە ظرف: بىر كۆك سۆز و بىر سۆزدوزىلدىجى شكىلچى -

دن يارانان ظرفە «دوزىلتىمە ظرف» دئىيلير:

بركدن، ياواشدان، ايگىدجەسىنە، ھىمشەلىك، سايمانانانا و .

..

مورگب ظرف: ايكى كۆك سۆزدن دوزىلن ظرفە مورگب ظرف

دئىيلير:

ياواش - ياواش، يان - يانا، تئز - تئز، آز - چۇخ، گىچ - تئز و ...

ندا

نوطق حیصّه‌لری‌نین بیری ده «ندا» دیر. «ندا» اینسانلارین
 حیستینی بیلدیرن نوطق حیصّه‌سی دیر.
 اینسانلارین، سئوینج، گدر، قورخو، نیفرت و باشقا حیصّه-
 لرینی بیلدیرن سؤزلره «ندا» سؤزلری دئییلیر.
 «ندا» سؤزلری اساساً باشقا نوطق حیصّه‌لری ایله ایلشگی‌ده
 اولماز و اوزو موستقیل شکیلده ایشه آپاریلار.
 «ندا» سؤزلری‌نین سئوندا «! » علامتی قویماق لازیمدیر.
 بیر سیّرا و داها چوخ ایشلنن ندالار بونلاردان عیبارت دیر:
 آخ! , وای! , آه! , اوخ! , هئی! , هئی- هئی! , به- به! ,
 آها! , های- های! و ...

KÜL TİĞİN ÂBİDESİ

Güney cephesi

- (1) N>J : >YH : JCYTQ : RTNH : F*J>J : JXTTYH : EHTTYH
 *HNEQH : >DJ> : YEXPI : FkqNh : >FJY : *F*HJ> : JFQX
 YEX F1>F : JFQTYQ : *>>>J : *F>Y : FQTYQ : *>JY> :
 H> : TYEX : JHD>J : FHH> : JDHYQ : T
- (2) FH : XPI : FHNEX : H*JY>J : F>>>JTYEX : H>H>J>F
 NQ : NTETQ : JHY>>F : HMQ : NTCYT : JYJH : F>>Y
 : >HYHYQ : JYFQI>J : HMQ : >HYHY>J : >HYHY>F : H
 * : J>J : >>>J : FQTY : J> : >HYHY>F : HNH
 >>>J : J
- (3) FTY : HFNH : >YH : RTNH : JDF> : F>F>J : *XHF : J>J
 : FKHJHFD : >Y>F : NTCYT : JDF>J : JHYT : HYHJ> :
 : H>J>F : NTETQ : *X*EH : EYFQ : JHD>J>F : *XYNI
 FHY> : *X*EH : EYFQ : JFHNIH : *XYNI : FKH : JFHIT
 ENN>Q : >HY
- (4) : >JHDJTY : >HYHYQ : *XYNI : FKH : JHYJH*H : JYJ
 : *>>>F>D : FKH : JQTYQ : J>>>J : *XYNI : FKH : JYJTYQ
 FNH : TYQ : HY>>F : J*Y : JDFX : EYQ : J>>F : HFNH
 : JYTYQ : >>>J : JY>F : JYJ> : JXTTYQ>J : F*TYTYQ : H
- (5) : HY>>J : D>>J : FKH : F*H> : >>>J : *HYHFNH
 : H*TYQ : FJY : FJYNI : JY : >>>J : JY>F : TYTYQ>F>J
 YD> : >>>JHY : JY : HJY : H*TYQ : JY : EYNI : J*Y

۷۳۱-۷۳۵ - نجى ميلادى ايللىر آراسيندا گۆك تۈرك ايمپراتورى
 «كول تكين» - ين قبير داشيندا اورخون اليقباسى ايله يازيلان يازى نين بير
 حيصّهسى.

سن «اؤ» سان، «من» ده بویام !

پروفیسور دوكتور م. تقی زهتابی (کیریشچی) تبریز
۲۲ / آذر / ۱۳۲۵ هجری گونش ایلی (۲۳ یاشیندا)

سؤ دئییدیر منه اولده آنام، آب کی، یؤخ
یؤخو اؤیرتدی اوشاقلیقدا منه ، خواب کی، یؤخ
ایلک دفعه کی، چؤرک وئردی منه نان دئمهدی
ازلینتدن منه دؤزدانه ، نمکدان دئمهدی
آنام، اختر دئمهبیدیر منه، اولدوز دئییب او
سؤ دوناندا، دئمهبیب یخدی بالا، بؤز دئییب او
قار دئییب، برف دئمهبیب، دست دئمهبیب، ال دئییب او
منه هئچواخت بیا سؤیله مه ییب، گل دئییب او
یاخشی خاطر لاییرام، یاز گونو آخشام چاغی لار
باغچانین گون باتانیندا کی، ایلیق گون یاییلار
گل:- دئیهردی،- داراییم باشیوی ای نازلی بالام!
گلمه سن گر، باجیوین آستاجا زولفون دارارام
اؤ دئمهدی کی،- بیا شانه زنم بر سر تو
گر نیایی بزمن شانه سر خواهر تو

بلى، داش ياغسا دا گۆيدىن، سن اوسان من دە بۇيام!
 وار سىن باشقا آنان، واردى منىم باشقا آنان
 اوزومه مخصوص اولان باشقا ائلىم واردى منىم
 ائلىمه مخصوص اولان باشقا دىلىم واردى منىم
 ايسته سن قارداش اولاق، بير ياشاياق، بيرلىك ائدك
 وئربىن قول - قول، بوندان سورا بير يولدا گئدك
 اولاً، اوزگه كولكلرله گرک آخماياسان
 ثانياً، وارليغىما، خالقىما خور باخماياسان
 يوخسا گر زور دئيه سن، ميلتيمى خوار ائده سن
 گون گلر، صفحه چؤنر، مجبور اولارسان گئدسن!

Sən o san məndə bu yam!

Su deyibdir mənə əvvəldə anam, ab ki yox
 Yuxu öyrətdi uşaqlıqda mənə, xab ki yox
 İlk dəfə ki çörək verdi mənə, nan demədi
 əzəlindən mənə duzdanə nəməkdən demədi
 anam əxtər deməyibdir mənə, ulduz deyib o
 su donanda, deməyib yəxdi bala buz deyib o
 qar deyib, bərf deməyib, dəst deməyib, əl deyib o
 mənə heç vaxt biya söyləməyib, gəl deyib o
 yaxşı xatırlayıram, yaz günü axşamçağılar
 baxçanın gün batanında k1, ılıq gün yayılar,
 gəl diərdi: darayım başıvı ey nazlı balam
 gəlməsən gər, bacıvın astaca zülfün dararam
 o deməzdi ki, biya şane zənəm bər sərə to
 gər nəyayi bezənəm şane sərə xahərə to
 bəli, daş yağsada göydən, sən osan mən də buyam
 var sənin başqa anan, vardı mənim başqa anam
 özümə məxsus olan başqa elim vardı mənim
 elimə məxsus olan başqa dilim vardı mənim
 istəsən qardaş olaq, bir yaşayaq, birlik edək
 veribən qol- qola, bundan sora bir yolda gedək
 əvvələn, özgə küləklərlə gərək axmayasan
 saniyə, varlığıma, xalqıma xor baxmayasan
 yoxsa gər zor deyəsən, millətini xar edəsən?
 Gün gələr, səfhə çönər, məcbur olarsan gedəsən !

Pr. Dr m.t. zehtabi (kirişçi)

Təbriz 22 azər 1325 ---- (23 yaşında)

سۆزلۈك (لغت)

باشلانېش = مقدمە - شروع	گىئىش = وسيع
يالىز = يالقيز - فقط - تنها	اۈلكە = مملكت - سرزمين
قۇرۇماق = ساخلاماق - مواظب اولماق	اۈيرنجى لر = دانشجوها (جمع)
اۈجاق = كانون - مركز	اۈيرنجى (اۈيرنجى)
يابانجى = اۈزگە - بيگانه	تۈرك كولوقلار = تۈرك شوناسلار -
سۈرەسىندە = در طول - در طى	تۈرك كولوژىست لر
كاسىيلايىب = ضعيف له شيب	اۈزۈندىن = بخاطر - برای
اينجە = ظريف	قۇللار = بخش لر - شاخه لر
دېلداش = همزبان	اۈغوز = تۈرك طايفاسى آدى
چىچۈە = اصول - (چارچوب)	سۇرغۇ = سئوال - پرسش
اۈدەمك = يئرئىنە يىتتىرمك (ادا	اۈن = پيش - جلو
کردن)	اسكى = قديم - دىرىن - كهنه
سارسىلماق = متزلزل اولماق	ايلك = اول - ابتدا
حىصە = قىسمت - بخش	يىتەر = كافى - بس
اينام = باور - ايمان	يىتسىز = ناكافى
دۇروم = موقعيت - وضعيت	اۈيغونلاش دىرماق = هماهنگ
قۇرۇپ = گروه - دسته - تيم	ائتمك - ياخىنلاش دىرماق
جانلى = زنده	آدلىم = تانىنمىش - مشهور
دۈزگون = دۇغرو - صديق - درست	بۇلگە = منطقه - ولايت

سيرا = ردیف - صف	اۇيغون = شبيهه - هماهنگ
شكيلچى = وند - (پيشوندى - پسوند)	اۇرنك = نمونه
اۇن شكيلچى = پيشوند	رۇل = نقش
سۇن شكيلچى = پسوند	ايلگىلى = مرتبط - در رابطه با
اۇرتاق = شريك	آنلام = معنا - مفهوم
قۇل = بازو - شاخه - دسته	دۇندورما = بستنى
ايشلك = چۇخ ايشله نىن	سۇيودوجو = يخچال -
زنگين = وارلى - ثروتمند	سۇيوقلادان وسيله
قارشىلاماق = استقبالى ائتمك	اۇزل = مخصوص - ويژه
اۇنم = اهميتلى, مهم	چئشيتلى = متفاوت - متنوع
ايليشگى = رابطه, ارتباط	كۆك = ريشه - بُن

Dilimizin Sadə qırameri

Həsən- Raşidi

Tehran - 2005